

Žalovanje za suborcem

Renata Bek

Dom zdravlja Obrovac

Izvorni znanstveni rad
UDK 355.291.6:159.942.52:615.862
Prispjelo: 18. rujna 1997.

Zadnjih godina svjedoci smo ratne katastrofe koja je zahvatila Republiku Hrvatsku. Budući da su gubici integralni dio ratnog iskustva, bilo je neminovno suočavanje s naraslom problematikom gubitka bliske osobe, te posljedičnim procesom žalovanja.

Cilj istraživanja je bio da se utvrde tipovi ili oblici žalovanja za suborcem, odnosno, da se utvrde različitosti žalovanja ukoliko postoje nakon gubitka suborca u ratu, u odnosu na gubitak prijatelja u mirnodopskim uvjetima (u saobraćajnoj nesreći).

Ispitivane su dvije skupine ispitanika. Skupinu I. je sačinjavalo 30 ispitanika, čiji je suborac poginuo u ratu, i skupinu II. je sačinjavalo 30 ispitanika kojima je prijatelj poginuo u saobraćajnoj nesreći, u mirnodopskim uvjetima.

Nakon što je objavljen psihijatrijski intervju, ispitanici iz obje skupine su ispunjavali Teksaški revidirani upitnik za žalovanje.

Istraživanjem je utvrđeno da postoji statistički značajna razlika u žalovanju između ispitivanih skupina. U skupini I. je najzastupljenija bila produžena odsutnost žalovanja, zatim akutno, te odloženo i produženo žalovanje, a u skupini II. je najzastupljenije bilo akutno žalovanje, i samo je u četiri ispitanika registrirano produženo žalovanje.

Rezultati ukazuju na postojanje specifičnosti žalovanja za suborcem, te ukazuju na potrebu planiranja i pružanja psihološke pomoći ožalošćenima radi preveniranja i olakšavanja poteškoća.

Ključne riječi: suborac u ratu, žalovanje

Reakcija žalovanja je niz duševnih i tjelesnih pojava, koje se javljaju kao čovjekov odgovor na simbolički ili stvarni gubitak osobe, uz koju je više ili manje osjećajno vezan (4).

U žalovanju se zbiva složen intrapsihički proces koji se naziva rad žalovanja. Rad žalovanja se definira kao "intrapsihički proces koji nastupa nakon gubitka objekta kojem je subjekt privržen i kojim se postupno uspijeva odvojiti od njega". Svrha rada žalovanja je da se libido, koji je bio vezan uz osobu koju se izgubilo, povuče natrag u Ja, da bi se mogao koristiti za nova nagona ulaganja (9, 15).

Tek se u zadnje vrijeme u medicini obraća pozornost gubicima. Danas je žalovanje predmetom mnogih istraživanja: bioloških, psiholoških i socioloških. No, do prije pola stoljeća žalovanje je bilo izvan područja istraživanja medicinskih radnika. U opisivanju žalovanja bili su djelatni antropolozi, filozofi i pjesnici. Izuzetak je psihoanaliza, koja je s Freudom (1914, 1915), Abrahamom (1924.), te Helenom Deutsch (1937.), uvela žalovanje u područje psihijatrije, kao dijela medicinskih znanosti (4).

Freudu je reakcija žalovanja, a tako će još dugo biti u psihoanalizi, poslužila kao materijal za

proučavanje jednog drugog poremećaja, melankolije (4).

U radu "Žalovanje i melankolija" Freud je (1917.) istraživanje usmjerio na ovaj drugi poremećaj. Kao prvo, Freud ističe da se reakcija žalovanja, i unatoč tome što pokazuje veći odklon od normalnog, ne smatra patološkim stanjem. Međutim, pokazao je i da žalovanje seže u rasponu od normalnog do patoloških žalovanja (subjekt se smatra odgovornim za smrt, negira je, vjeruje da je pod utjecajem pokojinika ili da ga ovaj opsjeda itd.) i melankolije. Freud obrazlaže kvalitativnu razliku između normalne i patološke žalosti, te, među ostalim, navodi: "Kada je u pitanju žalost, svijet postaje jadan i prazan; kad se radi o melankoliji, onda sam ja sam jadan i prazan" (9).

Od vremena Freudove studije, koja je prvenac na području psihoanalize, napisano je puno članaka i knjiga o čovjekovom odgovoru na gubitak drage ili bliske osobe, o strahu od doživljavanja vlastita umiranja/smrti, ili o smrti općenito (5).

Pristupi se razlikuju od onih koji su usmjereni na intrapsihičko, među kojima je najvažniji psihoanalitički, do onih koji se bave doživljavanjem umiranja i smrti u porodici, ili široj društvenoj sredini (5).

Posebno je zanimljiv fenomen neadekvatne odsutnosti žalovanja, koji Helene Deutsch (1937.) u članku "Odsutnost žalovanja" objašnjava postojanjem prejakih osjećaja prema izgubljenom objektu, ili slabošću ega koji žaluje (6).

Helene Deutsch napominje da se nakon gubitka, umjesto žalovanja može javiti stanje jake tjeskobe, a svoje tvrdnje iznosi u trima postavkama:

a) smrt voljene osobe mora izazivati odgovarajuće osjećaje pri normalnom tijeku događaja;

b) nedostatak takvih emocija jednako se mora smatrati varijacijom normale kao i produženo ili pojačano žalovanje;

c) neizraženo žalovanje bit će u cijelosti izraženo na neki drugi način (6).

Melanie Klein (1940.) daje vrlo zanimljivo tumačenje zbivanja pri žalovanju, uspoređujući ih s onima u depresivnom položaju dojenčeta. Navodi se da se uvijek kad se dođe do gubitka nekog voljenog objekta, doživljava kao uništen i svijet svih dobrih objekata. Zbog toga je proces žalovanja spor, jednako kao i prorada depresivnog položaja, jer treba uspostaviti i ponovo izgraditi svijet unutrašnjih dobrih objekata (12).

Bowlby je nastojao preciznije razdvojiti tzv. normalno ili prosječno žalovanje od poremećenog ili patološkog žalovanja. Tijek normalnog žalovanja dijeli se u četiri faze: 1) faza ukočenosti; 2) faza žudnje ili traženja izgubljenog objekta; 3) faza neorganiziranosti i očaja; 4) faza manjeg ili većeg stupnja reorganizacije. U analizi poremećenog žalovanja ukazuje na tri najčešće varijante tog procesa: kronično žalovanje, produljena odsutnost svjesnog žalovanja i euforija (2).

Abraham i Torok (1972.) daju slikovit opis čuvanja objekta u internaliziranoj grobnici, kao mehanizma koji je odgovoran za poremećeno žalovanje. Prema mišljenju tih autora, introjeksija je proces, a inkorporacija je fantazija. Kada se ne smiju upotrijebiti riječi da bi se iskazalo žalovanje pri gubitku objekta, a kao razlog zbog kojeg ne dolazi do verbalizacije gubitka, utvrđuje se želja subjekta da zadrži idealnu sliku objekta, umjesto introjeksije prelazi se na fantaziju inkorporacije i objektivizaciju. Fantazijom inkorporacije objekt se guta i skriva u unutrašnjosti, u nekoj tajnoj grobnici (kripti) u kojoj i dalje nastavlja živjeti. Taj fenomen nošenja objekta u intrapsihičkoj grobnici se naziva kriptoforija (1).

Opisanoj fantaziji inkorporacije i smještanja objekta u intrapsihičku grobnicu sličan je i koncept smrznutog introjekta, kako ga je opisao američki psihoanalitičar Giovacchini (1967.). Giovacchinijev koncept smrznutog introjekta (frozen introject) odnosi se na sliku izgubljenog objekta koji nije

posljedica prihvaćanja njegove smrti, ali niti njezinog poricanja. Do toga se dolazi ako su slike izgubljenog objekta zastrašujuće (10).

Za potpunije razumijevanje žalovanja u svjetlu objektivnih odnosa, korisno je poznavanje koncepta smrznutog introjekta, te koncepta zamjenskog objekta (Green, 1958.) i vezujućeg objekta o kojem piše Volkan (10, 11, 22).

Transkulturelna istraživanja potvrđuju da je žalovanje univerzalan čovjekov odgovor na gubitak, a različitosti očitovanja reakcija žalovanja se pripisuju utjecaju socijalnih činitelja, koji mogu olakšati ili otežati žalovanje (2, 18, 20).

Rat je izvanredna situacija u kojoj je znatan broj ljudi izložen velikim, važnim životnim događajima, koji narušavaju postojeću organizaciju života (19).

Rat kao događaj se ubraja u opće stresore, pa u svake osobe izaziva stres na koji ona (ovisno o nasljeđu, raznim iskustvima i karakteristikama) odgovara različitim oblicima stresnog odgovora (13).

Ipak, postoje skupine ljudi čija je ugroženost posebno velika, a te skupine su: borci, oslobođeni zarobljenici, prognanici, zdravstveno osoblje, novinari i izvjestitelji (14).

Jedna od bitnih oznaka rata je suočavanje sa smrću. Budući da je gubitak integralni dio ratnog iskustva, bilo je neminovno suočavanje s naraslom problematikom gubitka bliske osobe, te posljedičnim procesom žalovanja, kao uobičajenim odgovorom svake osobe koja je izgubila objekt (17).

Svrha ili cilj istraživanja je u tome da se utvrdi da li postoje različitosti žalovanja nakon gubitka suborca u ratu, u odnosu na gubitak prijatelja u mirnodopskim uvjetima (u saobraćajnoj nesreći), te da se utvrde tipovi ili oblici žalovanja za suborcem.

ISPITANICI I METODE

U istraživanje je bilo uključeno 60 ispitanika, razvrstanih u dvije skupine.

Skupinu I. je sačinjavalo 30 ispitanika kojima je u ratu poginuo suborac.

Skupinu II. je sačinjavalo 30 ispitanika kojima je prijatelj poginuo u saobraćajnoj nesreći u mirnodopskim uvjetima.

Svi ispitanici su boravili na području izravno izloženom ratnim razaranja, što znači da su bili svjedoci jednom ili većem broju stresnih situacija.

U ispitivanje su uključeni samo muškarci, a skupine su metodom ekvivalentnih grupa izjednačene obzirom na dob, materijalni status i razinu obrazovanja.

Selekcionirane su osobe kojima je intelektualni status omogućavao adekvatno ispunjavanje upitnika, te koje u prethodnom predratnom razdoblju nisu

manifestirale psihopatološku simptomatiku, što je utvrđeno psihijatrijskim intervjuom.

Osnovni metodički pristup je odlazak u domove ožalošćenih, gdje je vođen psihoterapijski intervju, nakon čega su ispitanicima dane upute za ispunjavanje upitnika, uz provjeravanje da li su dobro razumjeli sve tvrdnje u upitniku.

Svi ispitanici su popunjavali Teksaški revidirani upitnik za utvrđivanje oblika žalovanja (TEXAS REVISED INVENTORY OF GRIEF - TRIG), opisan u literaturi (7, 8).

Upitnik se sastoji od dva dijela. Prvi dio se odnosi na prijašnje ponašanje (nakon smrti bliske osobe), a drugi dio na sadašnje osjećaje (u trenutku ispitivanja). Prvi dio se sastoji od 8, a drugi od 13 pitanja, a odgovori variraju kroz pet stupnjeva, od kompletno točnog do kompletno netočnog odgovora. Raspon mogućih bodova se za prvi dio kreće od 0 do 32, a za drugi dio od 0 do 52. Broj bodova manji od polovice mogućih bodova govori o niskom zbroju, a broj bodova jednak polovici, ili veći od polovice maksimalnog broja bodova, govori o visokom zbroju. Stavljanjem u međuodnos zbrojeva, dobivenih u prvom i drugom dijelu, dobiju se četiri kombinacije, koje označavaju četiri oblika žalovanja (odsustvo žalovanja, odloženo, akutno ili produljeno žalovanje), kako je prikazano u tablici 1.

Upitnik je primijenjen 2,5 do 3 godine nakon gubitka.

REZULTATI

Skupinu I. sačinjavalo je 30 muškaraca prosječne dobi 28,13 godina, s rasponom od 19 do 24 godine. Skupinu II. je također sačinjavalo 30 muškaraca, prosječne dobi 29,53 godine, s rasponom od 18 do 46 godina.

TABLICA 1.

Oblici žalovanja prema Teksaškom revidiranom upitniku za žalovnje

TABLE 1.

The forms of grief according to Texas revised inventory of grief

Zbroj I. dio Part I score	Zbroj II. dio Part II. score	Oblik žalovanja Form of grief
nizak low	nizak low	odsustvo žalovanja absence of grief
nizak low	visok high	odloženo žalovanje postponed grief
visok high	nizak low	akutno žalovanje acute grief
visok high	visok high	produljeno žalovanje prolonged grief

TABLICA 2.
Opća obilježja
TABLE 2.
General features

Obilježje Feature	Skupina I. Group I		Skupina II. Group II	
	Broj ispitanika No. of subjects	%	Broj ispitanika No. of subjects	%
Školska sprema Education				
Osnovna škola Primary	12	40	10	33.3
Srednja škola Secondary	13	43.3	14	46.7
Viša/visoka škola Higher/High	5	16.7	6	20
Dob Age	s.v.=28.13 Average		s.v.=29.53 Average	

U skupini I. sa završenom osnovnom školom je bilo 12 ispitanika, sa završenom srednjom školom 13 i sa završenom višom ili visokom školom 5 ispitanika. U skupini II. sa završenom osnovnom školom je bilo 10, sa završenom srednjom školom 14 i sa završenom višom ili visokom školom 6 ispitanika.

Opća obilježja ispitanika prikazana su u tablici 2.

Svi ispitanici su popunjavali Teksaški revidirani upitnik za žalovanje.

Testiranje hipoteze o postojanju razlika u žalovanju između skupine I. i skupine II., pomoću srednje vrijednosti zbrojeva za prijašnje i sadašnje osjećaje, pokazalo je da je u oba slučaja $p < 0,05$, odnosno da postoji statistički značajna razlika među skupinama.

Tablica 3. pokazuje razlike žalovanja na temelju zbrojeva dobivenih Teksaškim revidiranim upitnikom za žalovanje (TRIG). Kombinacijom zbrojeva, dobivenih za prijašnje ponašanje i sadašnje osjećaje, dobije se jedna od četiri vrste žalovanja: odsustvo, odloženo, akutno ili produženo žalovanje.

U skupini I. bile su zastupljene sve četiri vrste žalovana, a najzastupljenija je bila produljena odsutnost svjesnog žalovanja. U skupini II. u 26 ispitanika je registrirana akutna reakcija žalovanja, a u samo četiri slučaja produženo žalovanje (tablica 4).

U tablici 5. prikazane su vrste žalovanja u skupini I. u odnosu na dob ispitanika. Razvidno je da se odsustvo žalovanja registriralo u dobnoj skupini do 20 i od 21. do 30. godine, odgođeno žalovanje u dobnim skupinama od 21. do 30. i od 31. do 40, akutno žalovanje u dobnim skupinama od 31. do 40. i od 41. do 50. godine, te produženo žalo-

TABLICA 3.

Razlike u žalovanju prema Teksaškom revidiranom upitniku

TABLE 3.

Differences in grieving according to Texas revised inventory of grief

	Skupina I. N=30 Group I (n=30)	Skupina II. N=30 Group II (n=30)	
I. dio prijasnje ponašanje Part I (former behaviour)	s.v.=15.0 s.d.= 7.69	s.v.=19.20 s.d.= 3.36	dif (s.v.)=-4.2 s.d. (dif)=1.536 t=-2.7423 p=4.051 E-03
2. dio sadašnji osjećaji Part II (present feelings)	s.v.=24.83 s.d.=12.34	s.v.=18.30 s.d.= 7.76	dif (s.v.)=-6.5333 s.d. (dif)=2.6623 t=2.4540 p=8.576 E-03

TABLICA 4.

Vrste žalovanja prema TRIG

TABLE 4.

Types of grief according to TRIG

Vrsta žalovanja Type of grief	Skupina I. Group I	Skupina II. Group II
Odsustvo žalovanja Absence of grief	10	0
Odloženo žalovanje Postponed grief	6	0
Akutno žalovanje Acute grief	8	26
Produženo žalovanje Prolonged grief	6	4

vanje u dobnoj skupini od 21. do 30. godine.

U tablici 5. iskazane su vrste žalovanja u skupini II. u odnosu na dob ispitanika. Razvidno je da je akutno žalovanje registrirano u svim dobnim skupinama, dok je produženo žalovanje registrirano u dobnim skupinama do 20 godina i od 21. do 30. godine.

RASPRAVA

Rezultati rada dokazuju da postoji statistički značajna razlika u žalovanju između skupine ispitanika kojima je u ratu poginuo suborac i skupine

TABLICA 5.

Vrste žalovanja u skupini I. prema dobi ispitanika

TABLE 5.

Types of grief in Group I according to the age

Dob Age	Vrsta žalovanja Type of grief			
	Odsustvo žalovanja Absence of grief	Odgodeno žalovanje Postponed grief	Akutno žalovanje Acute grief	Produže- no žalov- anje Prolonged grief
do 20 godina >20	4	0	0	0
21-30	6	4	0	6
31-40	0	2	7	0
41-49	0	0	1	0

TABLICA 6.

Vrste žalovanja u skupini II. prema dobi ispitanika

TABLE 6.

Types of grief in Group II according to the age

Dob Age	Vrsta žalovanja Type of grief			
	Odsustvo žalovanja Absence of grief	Odgodeno žalovanje Postponed grief	Akutno žalovanje Acute grief	Produženo žalovanje Prolonged grief
do 20 godina >20	4	0	0	0
21-30	6	4	0	6
31-40	0	2	7	0
41-49	0	0	1	0

ispitanika kojima je prijatelj poginuo u mirnodopskim uvjetima (u saobraćajnoj nesreći).

Iako postoji prirodna tendencija rješavanju žalovanja, okolnosti rata mogu omesti proces žalovanja, djelovati protiv postepenog nestajanja žalovanja i produžiti poteškoće (17).

Brojne prepreke u ratu ometaju normalan rad žalovanja, te se žalovanje za izgubljenom osobom u ratu kod mnogih osoba razlikuje od žalovanja u miru.

Razlozi za specifičnosti žalovanja u ratu proizlaze iz toga što psihologija zajednice, pogođene ratom, ima neka posebna obilježja u odnosu na tu istu zajednicu u miru.

Posebnost žalovanja u ratu vidi se prigodom žalovanja vojnika za svojim suborcem.

Gubitak prijatelja je najčešće spominjani gubitak u ratu. Iako se prijateljstvo stvara u pripremi za borbu, prava priroda odnosa se uočava tek u uvjetima smrtne opasnosti. Suprotno vjerovanjima o ratu, incidencija psihijatrijskih slučajeva direktno korespondira s brojem poginulih, ili ranjenih vojnika u akciji (17).

Gubitak časnika se osjeća kao napuštenost i nedostatak socijalne podrške koja inače dolazi od časnika. Tada se javlja subjektivni osjećaj osamljenosti i izolacije, a što je opet povezano s reduciranim osjećajem samopoštovanja, a koja je u korelaciji sa slabijim izvođenjem borbe i kasnije neprirodnim tijekom žalovanja (17).

Iznenadna smrt je predispozicija za kompliciranje reakcije žalovanja. Vojnici na ratnom polju zapadaju u emocionalni šok u susretu sa smrću svojih suboraca, ili smrtnim opasnostima po sebe i svoje suborce, bez obzira koliko su intelektualno svjesni mogućnosti postojanja takvih situacija. Oni postaju iznenađeni i nikakve ih vježbe ne mogu adekvatno pripremiti na realnost aktualnog iznenadnog gubitka.

Gubitak u borbi direktno ili apstraktno predstavlja izuzetni psihološki podražaj koji je najčešće udružen s pretrpljenom smrtnom opasnošću. Takvo emocionalno stanje je, najvjerojatnije, uvjetovano i specifičnom neuroendokrinom konstelacijom u organizmu, a koja je potaknuta stresom. Međutim, postoji snažna psihološka potreba za odgađanjem ili usporavanjem emocionalnog šoka izazvanog gubitkom u borbi, koja može rezultirati obrambenom, najvjerojatnije fiziološkom selektivnom amnezijom za događaj i emocije priključene uz taj događaj. Sposobnost potiskivanja u nesvjesno gubitka i neugodnih emocija vezanih uz gubitak, te sposobnost zaboravljanja opasnih i neugodnih situacija, je psihološki fenomen koji je nazočan kod vojnika, a koji može omesti normalan rad žalovanja (17).

Kod vojnika je nazočna ambivalentnost preživljavanja u borbi, jer su i sami preživjeli bili u životnoj opasnosti, te kod njih u prvom trenu prevladava osjećaj zadovoljstva što su ostali živi. Vojnici često osjećaju olakšanje koje ponekad ide do euforije što su izbjegli smrt i što je netko drugi poginuo, a ne oni. To se kasnije može razviti u obrnuti osjećaj, javljaju se ubilačke tendencije ili sebični stavovi prema drugima, što može predstavljati poteškoće u razrješavanju žalovanja za osobnim gubitkom. Kao posljedica se može javiti pojava odgođenog žalovanja.

Posmrtni obredi i rituali su važni u obradi žalovanja. Vojni pogrebi su najčešće točno određenih procedura. Često se događa da su na takvim pogre-

bima prisutni samo članovi obitelji poginulog vojnika, te civilni prijatelji iz najužeg kruga. Suborci i prijatelji iz borbe se obično isključuju iz takvih ceremonija. Oni su tada najčešće na fronti i daleko od mjesta sprovoda. Tek po završetku akcije vojnici obilaze grobove svojih suboraca i nad njima žaluju za gubitkom suborca.

Raznovrsne situacije koje za sobom donosi rat, mogu osujetiti pogreb i religijske rituale povezane s tim (sprovođne molitve i obredi), koje je društvo stvorilo da bi se olakšala separacija od izgubljenog objekta.

Zbog ratnih operacija pogrebi su često obavljani na brzinu, ili ih uopće nije bilo. Ako tijelo poginulog nije pronađeno, ako je ostalo na okupiranom području, pogreba također nije bilo. U tom slučaju češća je mogućnost mistifikacije smrti, neprihvatanja činjenice realnog gubitka, te izostanak žalovanja, jer, sve dok gubitak nije akceptiran, čovjek nije u stanju početi žalovati.

U ratnim je uvjetima realnost nedostatak adekvatne okoline. Vojska prirodno nije socijalni sustav koji potiče emocije. U vojsci se negiranje i regresija oficijelno promoviraju, a izbjegava se osobna ekspresija gubitka, i to su standardi za ponašanje vojnika, te se očekuje da ih vojnici prihvate.

Rat donosi prijetnju tjelesnoj i materijalnoj egzistenciji, te prijetnju čovjekovu osjećanju utemeljenja i sigurnosti, što intenzivira strahove i bijeg od smrti, te potiče prikrivanje žalovanja.

Teškoće u ratu mogu spriječiti preživjele da obraćaju pozornost prema onima koji su umrli. U žalovanju za borcem istaknuto mjesto zauzima osjećaj krivnje za smrt suborca što se najčešće izražava izricanjem misli da se premalo učinilo za spašavanje suborca. Potencirani osjećaji krivnje i ambivalencije, u odnosu na izgubljeni objekt, posebno otežava normalni tijek žalovanja.

Agresivni osjećaji prema neprijatelju stvaraju osjećaj krivnje koji komplicira žalovanje. Nazočno je i žalovanje zbog postupka prema neprijatelju, zbog onoga što je učinjeno neprijatelju, pa i u slučaju kada se time obranio vlastiti život (23).

Tijek žalovanja kod vojnika može biti otežan i zbog višestrukih gubitaka: nekoliko bliskih osoba, doma, imovine, dotadašnjih socijalnih interakcija, ideala, dijela tijela.

Vojnici gubitak suborca mogu doživljavati ne kao gubitak objekta, već kao narcističku povredu, kao i kod izgubljenog dijela tijela, te se javlja želja za osvetom, a izostaje reakcija tuge (3, 21).

Do otežanog procesa žalovanja dolazi i zbog prisustvovanja ubojstvu, zlostavljanju (fizičkom ili psihičkom), te simptoma posttraumatskog stresnog poremećaja.

U radu nisu registrirane razlike u vrstama žalovanja među skupinama prema školskoj spremi ispitanika.

U skupini I. akutno žalovanje je registrirano u osam ispitanika, i to u dobnim skupinama od 31 do 40 i od 41 do 50 godina. U dobnjoj skupini od 31 do 40 godina dva su ispitanika ispoljavala odgođeno žalovanje. Treba napomenuti da su oba ispitanika bila izložena identičnoj opasnosti po život kao i njihov suborac koji je poginuo, što je dovelo do otežanog procesa žalovanja. U dobnim skupinama do 20 godina i od 21. do 30. godina registrirano je odsustvo žalovanja u deset ispitanika, odgođeno žalovanje u četiri ispitanika i produženo žalovanje u šest ispitanika, što ukazuje da su najmlađe dobne skupine sklonije nepovoljnijim oblicima žalovanja.

U skupini II. akutno žalovanje je bilo zastupljeno u sve četiri dobne skupine, a produženo žalovanje u dobnim skupinama do 20 godina (jedan ispitanik) i od 21 do 30 godina (tri ispitanika), što opet ukazuje da su u ovom istraživanju najmlađi ispitanici ispoljavali veću vulnerabilnost.

U skupini II. nije registrirano ni odsustvo žalovanja, niti odloženo žalovanje, dok je u skupini I. odsustvo žalovanja registrirano u 10 ispitanika, a odloženo žalovanje u 6 ispitanika, u čemu se i ogledaju različitosti u vrstama žalovanja između tih dviju skupina.

Svi gore navedeni razlozi za specifičnosti žalovanja za suborcem, uzrokuju pojavljivanje značajno većeg broja nepovoljnih oblika žalovanja (odsustvo, odgođeno, produženo), u skupini I. nego li u skupini II.

Lindemannovi zaključci, objavljeni 1944. godine (prvi rad o žalovanju objavljen u psihijatrijskom časopisu), mogu se svesti na bitnu uputu, koja je korisna i u današnjem radu: dijeleći pacijentov rad u vrijeme normalnog žalovanja može se prevenirati pojava kasnije u širem obimu štetnih "iskrivljenih reakcija" (16).

Stoga je naročito važno organizirati psihološku pomoć borcima kojima je suborac poginuo u ratu, a posebice onima u najmlađim dobnim skupinama, jer je kod njih veća mogućnost razvoja kasnijih psihijatrijskih komplikacija ako se na vrijeme ne preveniraju ili ne ublaže postojeće poteškoće.

ZAKLJUČAK

1. Postoji statistički značajna razlika u žalovanju između skupine ispitanika kojima je poginuo suborac i skupine ispitanika kojima je prijatelj poginuo u mirnodopskim uvjetima (u saobraćajnoj nesreći).

2. U skupini ispitanika kojima je poginuo suborac, registrirane su prema Teksaškom revidiranom

upitniku za žalovanje sve četiri vrste žalovanja: odsustvo žalovanja, odgođeno, akutno i produženo žalovanje (najzastupljenije je odsustvo žalovanja).

3. U skupini ispitanika kojima je prijatelj poginuo u mirnodopskim uvjetima, najzastupljenije je akutno žalovanje, dok je u samo četiri ispitanika registrirano produženo žalovanje.

4. Uz sve specifičnosti žalovanja u ratu, u vrijeme rata ima i normalnog žalovanja.

5. Rezultati istraživanja ukazuju na potrebu planiranja psihološke pomoći vojnicima koji su doživjeli gubitak suborca, da bi se prevenirale ili olakšale poteškoće.

LITERATURA

1. Abraham N, Torok M. Introjection-incorporation: mourning or melancholia. In: Lebovici S, Widlöcher D, eds. *Psychoanalysis in France*. New York; IUP, 1980; 3-16.
2. Bowlby J. *Attachment and loss, Vol III. Loss: sadness and depression*. Harmondsworth, Penguin, 1981.
3. Brumen-Budanko Z. Psihičke poteškoće prognanika. *Soc Psihijatr* 1992; 20: 271-80.
4. Buzov I. Psihoanaliza žalovanja, Zagreb, JUMENA, 1989.
5. Buzov I. Žalovanje i estetski doživljaj. *Psihoterapija* 1987; 17(1): 39-43.
6. Deutsch H. *Absence of grief*. In: Deutsch H. *Neuroses and character types*. New York, IUP, 1965.
7. Fischingbauer TR. *Texas revised inventory of grief manual*. Houston: Honeycomb Publishing Co, 1981.
8. Fischingbauer TR, Zisook S, De Vaul R. *The Texas revised inventory of grief (TRIG)*. In: Zisook S. *Biopsychosocial aspects of bereavement*. Washington, Am Psychiat Assoc, 1987; 110-24.
9. Freud S. *Mourning and melancholia*. SE London: Hogarth Press 1917; 14: 243-58.
10. Giovacchini P. *The frozen introject*. *Int J Psychoanal* 1967; 48: 61-7.
11. Green WA. *Role of vicarious object in the adaptation to object loss*. *Psychosom Med* 1958; 20: 344-50.
12. Klein M. *Tugovanje i manično depresivna stanja*. U: Klein M. *Zavist i zahvalnost*. Zagreb, Naprijed, 1983; 71-98.
13. Kocijan-Hercigonja D. *Psihopatologija prognane djece i adolescenata*. U: Ajduković D, ur. *Psihološke dimenzije progonstva*. Zagreb, Alinea, 1993; 58-65.
14. Krizmanić M. *Stres u ratu. Psihološka pomoć u ratu*. Zagreb, Katedra za psihologiju Više medicinske škole Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta, 1991; 3-5.
15. Laplanche J, Pontalis JB. *Rječnik psihoanalize*. Zagreb, Naprijed, 1992.
16. Lindemann E. *Symptomatology and management of acute grief*. *Am J Psychiatry* 1944; 101: 141-8.
17. Mandić N. *Gubici i žalovanja*. *Soc Psihijatr* 1992; 20(3-4): 241-8.

18. Parkes CM, Bereavement. Harmondsworth: Penguin, 1980.
19. Peršić N. Psihopatološke manifestacije u izvanrednim situacijama. Simpozij o psihotraumatiziranim u izvanrednim situacijama. Baško Polje, 1970; 23-7.
20. Rossenblatt PC, Walsh RP, Jackson DA. Grief and mourning in crosscultural perspective. New Haven: Hraf Press, 1976.
21. Štaleker V. Psihološke reakcije ratnih tjelesnih invalida. Soc Psihijatr 1992; 20: 249-53.
22. Volkan VD. A study of patient's "re-grief" work through dreams, psychological test and psychoanalysis. Psychiatr Q 1971; 45: 255-73.
23. Volkan VD. Mourning and adaptation after a war. Am J Psychoter 1977; 31(4): 561-9.

Abstract

GRIEVING FOR A FELLOW-FIGHTER

Renata Bek

Health Centre Obrovac

In recent years we have witnessed the war catastrophe taking place in the Republic of Croatia. Grieving being an integral part of any war experience, the confrontation with the increased number of grieving problems and the subsequent process of bereavement has become inevitable.

The objective of this research was to determine the types of mourning for a fellow-fighter, i.e. to establish the difference in grieving, if any, after a loss of a fellow-fighter at war compared to the loss of a friend in non-war conditions (in an accident).

Groups I and II had to fill in the Texas revised inventory of grief (TRIG).

The survey included two groups of respondents, the first consisting of 30 subjects whose friend was killed at war and the second comprised of 30 subjects who lost a friend in an accident in non-war conditions.

The results proved a statistically significant difference in grieving between the surveyed groups. The dominant feature in the first group was a prolonged absence of grief, followed by an acute postponed and prolonged grieving (in that order), whereas the second group was characterised by acute grieving with only four cases of prolonged grieving.

The results obtained show the presence of specific bereavement for a fellow-fighter and indicate the need for planning and providing psychological help for the grieving in order to prevent and relieve the problem.

Key words: fellow-fighter, grieving